

ЕФЕКТИВНІСТЬ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Статтю присвячено дослідженню питань ефективності касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах. На основі аналізу національного законодавства, судової практики та теорії цивільного процесу автором з'ясовано сутність та зміст ефективності касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах. Запропоновано авторську концепцію ефективності касаційного перегляду.

Ключові слова: касаційний перегляд, ефективність касаційного перегляду, постанова касаційної інстанції, виконання судових рішень.

Статья посвящена исследованию вопросов эффективности кассационного пересмотра судебных решений по гражданским делам. На основе анализа национального законодательства, судебной практики и теории гражданского процесса автором выяснены сущность и содержание эффективности кассационного пересмотра судебных решений по гражданским делам. Предложена авторская концепция эффективности кассационного пересмотра.

Ключевые слова: кассационный пересмотр, эффективность кассационного пересмотра, постановление кассационной инстанции, исполнение судебных решений.

The paper deals with the issues of cassation review in civil cases effectiveness. On the basis of national legislation, judicial practice and the civil process theory analysis, the author clarifies the essence and content of the court decisions in civil cases cassation review effectiveness. The author suggests the new concept of effectiveness of cassation review in civil cases.

Key words: cassation review, effectiveness of cassation review, decision of the cassation instance, execution of court decisions.

Вступ. Натепер гостро постає необхідність належної реалізації на практиці положень Конституції України, згідно з якими судові рішення є обов'язковими до виконання на всій території України (ст. 124). Оскільки не є винятком і рішення суду касаційної інстанції, важливо чітко розуміти, яким чином слід трактувати власне ефективність касаційного перегляду, з огляду на необхідність забезпечення доступності та ефективності вітчизняного правосуддя.

Так чи інакше тематика ефективності перегляду судових рішень досліджувалася у працях К.В. Гусарова, І.О. Колотілової, Дж. Сеньюка, М.М. Ульмера, Д.С. Цихоні та інших науковців. Проте у контексті касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах, зокрема із набутими чинності змін до процесуального законодавства 2017 року, питання на сторінках наукової літератури не висвітлювалося.

Постановка завдання. Метою дослідження є вироблення авторської концепції розуміння ефективності касаційного перегляду судових рішень у цивільних справах.

Результати дослідження. Задля забезпечення настання наслідків касаційного перегляду, що відповідатимуть меті вирішення завдань касаційного провадження та належним чином гарантуватимуть забезпечення прав учасників касаційного провадження, судова система, як вказують науковці, має бути доступною, дієвою, ефективною і чутливою до потреб суспільства [1]. Водночас Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, якщо воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах [2].

© ПОМАЗАНОВ А.В. – народний депутат України, аспірант (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України)

Звертаючись до словників, бачимо, що поняття «ефективний» трактується: як той, який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект. Водночас ефект означає результат, наслідок певних причин, дій. У такому разі «потрібним результатом» слід вважати остаточне вирішення правового спору, що зумовив оскарження, разом з повним виконанням завдань цивільного судочинства [3].

Отже, якщо результатом можна вважати рішення, то чи буде мати належний ефект це рішення – питання практики, яке не завжди гарантоване самим рішенням, і до чого має прагнути, формулюючи постанову, суд касаційної інстанції.

Неодноразово поняттям ефективності керувався і Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), зважаючи на рішення у справі Васильчук проти України від 10 грудня 2009 р., де судом було визнано відсутність ефективних засобів юридичного захисту в національних органах, за допомогою яких він міг би *забезпечити право на задоволення своїх вимог у повному обсязі та в розумний строк* [4]. Це формулювання, на нашу думку, варто було б застосувати як орієнтир у розумінні ефективності касаційного перегляду.

Водночас, аналізуючи рішення ЄСПЛ у справах Христов проти України від 19 лютого 2009 року [5], Серявін та інші проти України від 10 лютого 2010 року [6], можна дійти висновку, що *ефективність* може бути забезпечена за умов гарантування касаційною інстанцією вимог *визначеності та обґрунтованості судового рішення*.

Насамперед йдеться про факт виконання за результатами касаційного перегляду однієї з дій, передбачених ст. 409 ЦПК України, якою визначаються повноваження суду касаційної інстанції, як-от:

- залишити судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій без змін, а скаргу без задоволення;
- скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду;
- скасувати судові рішення повністю або частково й ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд;
- скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині;
- скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині;
- у передбачених цим Кодексом випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині;
- скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з вищевказаних рішень.

Разом із тим аналіз чинного законодавства дає змогу стверджувати, що відповідні наслідки касаційного перегляду, виникаючи як для окремих суб'єктів, так і для держави та суспільства в цілому, є своєрідним індикатором ефективності касаційного перегляду, оскільки йдеться як власне про факт виконання судом касаційної інстанції своїх повноважень, так і про належність їх виконання в контексті забезпечення реалізації вимог матеріального та процесуального права.

Таким чином, у разі якщо судом під час касаційного провадження було додержано всіх вимог матеріального та процесуального права, внаслідок чого за результатами перегляду ухвалено законне та обґрунтоване рішення, можливим буде вважати касаційний перегляд судового рішення у цивільній справі ефективним. У протилежному разі, тобто якщо суд касаційної інстанції допустив певні порушення, що перешкодили реалізації учасниками провадження права на справедливий суд та внаслідок яких спір залишився не вирішеним по суті, існуватимуть підстави для того, аби вважати такий касаційний перегляд неефективним, оскільки після його завершення сторони будуть вимушені звертатися до інших засобів захисту порушених, на їхню думку, прав.

Проте неефективним такий перегляд може вважатися і з точки зору формування єдиної практики судового правозастосування, за рахунок формування касаційним судом правової позиції, що застосовуватиметься надалі для вирішення інших спорів, що виникають з подібних правовідносин. Так, йдеться насамперед про взаємозв'язок забезпечення ефективності касаційного перегляду у певному конкретному випадку та практичної реалізації норми ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якої Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, що визначені процесуальним законом.

Отже, зазначеним підтверджується те, що ефективність касаційного перегляду перебуває у тісному взаємозв'язку з його наслідками, а також безпосередньо впливає на дотичну категорію ефективності формування Верховним Судом єдиної судової практики.

Поряд з наведеним слід урахувати те, що одними з наслідків касаційного перегляду загального характеру є й такі, що зумовлюють глобальні зміни в системі координат відстоювання особою власних цивільних прав та законних інтересів. Йдеться насамперед про те, що саме неефективний, на думку однієї зі сторін, касаційний перегляд зумовлює собою відкриття можливостей доступу до ЄСПЛ у разі, коли касатор вважає, що має місце порушення прав, гарантованих Конвенцією.

Водночас на національному рівні можна вести мову про настання такого наслідку касаційного перегляду, як усунення помилок, допущених судами нижчих інстанцій та зафіксованих в оскаржуваних рішеннях (які й детермінували звернення до суду касаційної інстанції). Зазначене, як свідчить аналіз судової практики, також являє собою індикатор ефективності касаційного перегляду. Такий висновок пояснюється тим, що у разі усунення відповідних помилок касаційною інстанцією видається за можливе безперечно стверджувати про ефективність такого перегляду, адже саме наявність відповідних порушень виступила фактором, що зумовив звернення до касаційної інстанції. Натомість у разі відсутності усунення певних недоліків, допущених судом нижчої інстанції, вести мову про те, що касаційний перегляд був ефективним навряд чи доречно, з огляду на те, що, як вказувалося вище, правовий спір залишається невирішеним, що зумовлює потребу у житті сторонами подальших засобів захисту порушених прав.

З урахуванням викладеного належне виконання судом касаційної інстанції вимог цивільного процесуального законодавства, спрямоване на виправлення помилок судів нижчих інстанцій та забезпечення вирішення питань, що спричинили звернення до суду, може забезпечити прогнозованість наслідків для сторін касаційного провадження, вирішення спору по суті і, як наслідок, підвищення довіри до касаційної інстанції, діяльність якої цілком орієнтована на забезпечення цивільних прав громадян.

У цьому контексті видається цікавим такий факт. Попри те, що наразі Верховний Суд як касаційна інстанція у власних постановках не висловився щодо прикладного бачення ефективності касаційного перегляду, 12 вересня 2018 року Судом в одній із постанов було приділено увагу питанню ефективності захисту, що певним чином може орієнтувати на загальну спрямованість позиції Великої Палати стосовно такого дискусійного поняття. Так, колегія суддів зауважила, що ефективність захисту не є тотальною досягненням за результатами судового розгляду бажаного для обвинуваченого результату, а полягає в наданні йому належних та достатніх можливостей з використанням власних процесуальних прав та кваліфікованої юридичної допомоги, яка в передбачених законом випадках є обов'язковою, захищатися від обвинувачення в передбачений законом спосіб [7].

Отже, вказана позиція підтверджує надані нами вище висновки стосовно провідної ролі належних та достатніх процесуальних дій суду в контексті забезпечення ефективного касаційного перегляду, навіть у разі, коли вирішення спору по суті зрештою не задовольняє вимог скажника.

При цьому критеріями ефективного перегляду можна вважати насамперед такі:

- під час перегляду повною мірою враховано принципи й засади судового провадження;
- судом вичерпно, у межах повноважень, проаналізовано допущені порушення та наведено вмотивовані висновки щодо них;
- рішення касаційної інстанції підкріплено належним обґрунтуванням, яке робить це рішення як наслідок перегляду адекватним дійсності розглядуваного правового спору.

Одним з важливих аспектів, що підлягають розгляду під час дослідження питання ефективності касаційного перегляду, є вплив реалізації права відступу Верховного Суду від раніше ухвалених висновків у тих чи інших категоріях справ. Так, під час вибору і застосування норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду, що передбачено ч. 4 ст. 263 ЦПК України.

Разом із тим ст. ст. 403, 404 ЦПК України передбачена можливість відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому Верховним Судом рішенні.

Отже, судами нижчих інстанцій мають враховуватися висновки, викладені у постановках Верховного Суду, а водночас здійснюватися моніторинг актуальності таких висновків на предмет того, чи не скористався у подальшому Суд щодо висновків, наведених у певній постанові, правом відступу від них.

На нашу думку, вказане з високим ступенем ймовірності може забезпечити належний рівень ефективності насамперед апеляційного перегляду, що, своєю чергою, справить позитив-

ний вплив на скорочення обсягу касаційних оскаржень судових рішень у цивільних справах та буде оптимальним з точки зору гарантування ефективності власне вирішення спору по суті, у тому числі з погляду процесуальної економії.

З огляду на специфіку повноважень касаційної інстанції діяльність суду з перегляду оскаржуваного рішення буде вважатися ефективною у разі, якщо під час перегляду відповідним судом було враховано доводи касаційної скарги та задоволено вимоги, висловлені касатором та ухвалено на його користь постанову.

Втім, у такому разі, на наш погляд, матиме місце процесуальна (формальна) ефективність. Натомість фактична ефективність касаційного перегляду може вважатися такою, що настала лише у разі, якщо в результаті здійснення судом нижчої інстанції дій, прописаних у постанові, буде ухвалено остаточне судове рішення щодо конкретного правового спору, яке в порядку, визначеному законодавством, буде виконано.

З огляду на окреслене вище, можна констатувати, що специфіка змісту наслідків полягає перш за все у їх залежності від касаційного перегляду, результат якого втілено у рішенні касаційної інстанції, ухваленому у формі постанови. Зазначене зумовлює й наявність певних ознак, які властиві таким наслідкам. Серед них вважаємо за необхідне виділити:

- а) встановлення у нормах законодавства;
- б) обмеженість вибору варіантів процесуальної поведінки суду касаційної інстанції нормами цивільного процесуального законодавства;
- в) безальтернативний характер наслідків касаційного перегляду;
- г) відповідність наслідків касаційного перегляду засадам процесуальної можливості і належності.

При цьому результат діяльності суду касаційної інстанції являє собою рішення у формі постанови, однак наслідок перегляду уособлює швидше зміст рішення.

Висновки. Таким чином, про ефективність касаційного перегляду з формальної точки зору можна стверджувати тоді, коли касаційною інстанцією здійснено власне перегляд рішення, за результатами якого прийнято постанову. Проте з фактичної точки зору касаційний перегляд можна вважати ефективним винятково тоді, коли в результаті виконання вмотивованої та обгрунтованої постанови касаційного суду вчинено всі подальші дії, необхідні для вирішення спору (тобто у разі, коли всі визначені в постанові наслідки настали, вони є законними і спір вирішено по суті).

Отже, абсолютно реалізованим право на судовий захист у контексті цивільного судочинства може вважатися у разі, якщо касаційною інстанцією продукується таке судове рішення, завдяки якому касаційний перегляд мав ефективність та слугував досягненню вищевказаних правових ідеалів.

Список використаних джерел:

1. Сенюк Дж. Довіра громадян до судів і суддів. *Судова апеляція*. № 3 (16), 2009, с. 97.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v008p710-10>.
3. Словник української мови в 11 томах, том 2, 1971, с. 492.
4. Рішення ЄСПЛ у справі Васильчук проти України від 10 грудня 2009 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/974_532.
5. Рішення ЄСПЛ у справі Христов проти України від 19 лютого 2009 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/974_443.
6. Рішення ЄСПЛ у справі Серявін та інші проти України від 10 лютого 2010 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/974_672.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 523/6472/14-к від 12 вересня 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335>.